

РЕЦЕНЗІЇ

ДОСЛІДЖЕННЯ ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКИХ НОВОЖИТНІХ ГОВІРОК ПОЛІЛІНГВАЛЬНОГО АРЕАЛУ

А. О. Колесников. Морфологія українських південнобесарабських говірок : генеза і динаміка : [монографія] / Андрій Олександрович Колесников. — Ізмаїл : СМІЛ, 2015. — 676 с.

RESEARCH OF THE GRAMMAR OF UKRAINIAN RESETTLEMENT DIALECTS OF MULTILINGUAL AREA

A. O. Kolesnykov. Morfolohija ukrajins'kykh pivdennobesarabs'kykh hovirok : heneza i dynamika [Morphology of Ukrainian southern Bessarabian dialects : genesis and dynamics] : [monograph] / Andrij Oleksandrovych Kolesnykov. — Izmajil : SMIL, 2015. — 676 p.

Українські новожитні говірки, попри чимале зацікавлення діалектологів (В. П. Дроздовського, А. М. Муқан, В. А. Чабаненка, П. Ю. Гриценка, З. Л. Омельченко, В. М. Пачевої, К. Д. Глуховцевої, Л. Д. Фроляк та ін.), залишаються складним об'єктом вивчення, особливо на граматичному рівні — найменш дослідженому з-поміж інших. Тому монографія А. О. Колесникова, присвячена опису морфологічної системи південнобесарабських говірок інтерферентного межиріччя Дністра і Дунаю (МДД), стала, безумовно, актуальним і помітним внеском в українське мовознавство.

Рецензоване дослідження відмінне від попередніх і аналогічних діалектологічних студій інноваційністю дослідницьких процедур, повнотою охоплення явищ морфологічного рівня; воно спрямоване на створення їх класифікації за генетичними і динамічними ознаками, адже, як слушно зауважує автор (с. 8), вивчення будь-якого ареалу має завершуватися класифікацією.

Методологічні інновації полягають передусім у комплексному залученні різних, вже відомих лінгвістичних методик (деякі з них традиційно не застосовувалися в діалектології), їх поєднанні, взаємодії.

Поєднуючи описовий і лінгвогеографічний методи (описом охоплено 94 типові репрезентативні говірки різної генези і періоду формування, 75 з яких відтворено на 80 атомарних і 4 класифікаційних лінгвістичних картах), студія дає доволі повне уявлення про територіальне варіювання ареально релевантних діалектних рис. Незважаючи на те, що картографування новожитних говірок, виходячи з досвіду «Атласу української мови», не дає підстав сподіватися на встановлення чітких лінгвістичних ареалів, окреслених пасмами ізоглос, а демонструє діалектну мозаїчність та черезсуміжність, карти в дослідженні мають на лише ілюстративну функцію, а й працюють на класифікацію говірок.

Позитивною рисою праці є повнота охоплених діалектних явищ (докладно проаналізовано всі частини мови, лексико-граматичні розряди в їх межах і граматичні категорії) та системність їх опису (за домінування як базового традиційного для діалектології диференційного підходу, що полягає в аналізі передусім зовні відмінних від літературного стандарту та інших діалектів мовних явищ, залучено й інші мовні риси, важливі з погляду функціонування їх у говірках як комунікативних системах). Останнє також спрацювало на повноту діалектного опису: доповнення регіонального та загальнонаціонального переліку ареально релевантних позитивних діалектних протиставлень на морфологічному рівні; доповнення цього переліку нульовими діалектними рисами (не менш важливими за позитивні). Гармонійно з повнотою та системністю діє і прийом моделювання, адже саме зіставлення моделей опису та реалізації говірки, діалектної мови, літературного стандарту уможливило опис усіх релевантних діалектних явищ.

Привертає увагу використання для дескрипції та картографування двох джерел діалектної інформації: діалектних текстів (традиційне джерело даних для дескрипції) і свідчень питальника (традиційне джерело даних для укладання карт), а особливо — звернення уваги на евристичний потенціал суперечливих відомостей текстів і програми, недооцінений дотепер. Завдяки останньому автор виявляє низку цікавих діалектних явищ (функційно та позиційно зумовлених варіантів: числівника і займенника *один / й'іден*, форм ступенів порівняння прикметників і

прислівників з препозитивними формантами *май-* і *мей-*, форм дієслів минулого часу — спільних зі стандартом і особових типу *чулам*, *чулисте*, наказового способу *най бог милуй / хай спит* тощо) та переконливо доводить їх динамічний характер в аналізованих говірках (с. 185).

Позитивне враження справляє й те, що до основного тексту роботи додано не лише карти діалектних явищ, але й темарій, за яким збиралися діалектні тексти, і програма, яка дала можливість уточнити (локалізувати та визначити повніший набір варіантів) ареальне варіювання діалектних явищ. Визнаючи, що програма не є досконалою, автор додає її до тексту роботи, і така методологічна прозорість збільшує переконливість, достовірність викладеного в монографії. Крім того, програма щодо основного тексту — не лише додаток, а органічна структурна частина праці, до якої читач постійно змушений звертатися, особливо вивчаючи розділ 3 і карти.

Спостереження цінні не лише для української діалектології, але й для опису загальнонародної мови. Зокрема, в цьому відношенні привертають увагу міркування щодо словозміни числівників, ступенювання прикметників (тенденція до незмінювання числівників і використання суперлатива із службовим словом *самий* у різних діалектних типах).

Власний погляд має автор на теоретичні питання граматики (систему лексико-граматичних розрядів, парадигму і факти її диспропорції тощо), що свідчить про його ідеологічну належність до функційної граматики, хоча цілком правильно задля зіставності матеріалу частіше обирає традиційну діалектологічну модель опису.

Структура роботи продумана і чітка. Праця складається з передмови, трьох розділів, висновків, карт, темарій і програми, списків умовних скорочень, літератури та використаних джерел. У передмові розкрито актуальність праці, її основні завдання та настанови. Перші два розділи мають методологічну спрямованість, пояснюючи як, за допомогою яких методів і прийомів, для чого і чому саме так було досліджено українські південнобесарабські говірки. Останній розділ становить безпосередній аналіз діалектних рис говірок ареалу, що завершується їх класифікацією.

У розділі 1 **«Українські говірки в мовному континуумі межиріччя Дністра і Дунаю»** визначено специфіку ареалу межиріччя Дністра і Дунаю. Влучною і доречною є характеристика аналізованої мовної території як лінгвістичної лабораторії. Цілком обґрунтовано для лінгвістичної опису висвітлено основні події з історії формування українського етномовного простору МДД. Акцентовано увагу на важливості урахування під час опису діалектної мови специфіки етномовної ситуації ареалу в синхронії і діахронії. Схарактеризовано стан вивчення українських говірок МДД, визначено критерії формування мережі обстежуваних населених пунктів.

Найцікавіше в цьому розділі — вплив історії формування на діалектні типи і етнічні / субетнічні групи ареалу, пояснення фактів взаємозв'язку і невідповідності мовної / діалектної і етнічної / субетнічної належності, напр., молдовани як український субетнос в МДД (с. 36, 54), функціонування екзоетнонімів і ендоетнонімів. Аналіз складної етномовної ситуації в ареалі переконливо доводить: по-перше, розвиток і формування субетнічних груп пов'язані з розвитком і формуванням діалектних типів; по-друге, в МДД і подібних регіонах діалектологічний опис неможливий без елементів соціолінгвістичного.

У розділі 2 **«Описовий та лінгвогеографічний методи вивчення морфології говірок ареалу»** обґрунтовано, як вирішенню проблем граматичної опису діалектології, зокрема подоланню її неповноти порівняно з моделлю стандарту, сприятиме поєднання відомих діалектології підходів (прийому моделювання) з інноваційними (функційним, комунікативним і когнітивно-дискурсивним). У розділі схарактеризовано органічне поєднання і чергування в часі реалізації процесу збирання матеріалу (діалектних текстів, відповідей на питання програми) і його аналізу, що зумовлював повторні перевірки даних «у полі». Деталізовано також процес використання питальника і діалектних текстів у процесі картографування, визначено засади картографування українських південнобесарабських говірок.

Апогеєм другого розділу можна вважати підрозділ **«Евристичний потенціал суперечливих відомостей текстів і програми»**, де визначено моделі невідповідності між цими свідченнями та їх інформативність з погляду генези і динаміки.

У розділі 3 **«Стійкість і динаміка частин мови та граматичних категорій в українських говірках МДД»** послідовно проаналізовані всі частини мови, їх лексико-граматичні розряди, а також граматичні категорії і словозмінні класи. Вивчення цього розділу дозволяє констатувати: настанову на повноту реалізовано. Всі визначені діалектні явища оцінено з погляду їх генези і динаміки в часі, функціонування у різних типах говірок, зумовленості міждіалектним і міжмовним контактуванням. Позитивне враження справляє повнота й ретельність опису прислівників, службових частин мови, але, на нашу думку, варто було б більше уваги приділити вигукам, зокрема прикличкам і відгону свійських тварин і птахів, як генетичним маркерам.

Розділ завершено підрозділом **«Типологія українських говірок МДД»**, де виділено типи говірок ареалу. За часом формування досліджувані діалектні мікросистеми класифіковано на давніші (основні) і новіші, а за характером діалектогенезу — на моногенні та мішані (тло, на якому розгортається мозаїка моногенних говірок). Серед моногенних говірок розмежовано шість діалектних типів: з основою північнобесарабською (буковинсько-подільською), закарпатською,

західнополіську, східнополіську, середньонадніпрянською, слобожанською. Південнобесарабський західностеповий тип виділено як окремий місцевий діалектний різновид, домінуючий в ареалі. Класифікація діалектних типів підкріплена переліком їх диференційних рис.

Переконалим видається оцінювання автором деяких діалектних явищ як генетичних маркерів діалектних типів у межах ареалу, що можна було б використати й поза його межами, звертаючи на такі риси більше уваги, напр., структур прислівників типу *в'їтки, з'їтки, от'куда, от'кудова, от'кудва, с'куда, с'кудова, с'кудва; ба'гато, ба'гац'ко* (с. 385, 386, 404); здатності частки *с'а* віддалятися від дієслова в умовному способі (*в'чив би са, бо'йав би са*) (с. 473, 474); постпозитивної частки *-т* (*ко'сили_т / гарманува'ли_т*) (с. 497) тощо.

Увага до суперечливої інформації свідчень діалектних текстів і питальника дозволила авторів інтерпретувати деякі явища як оказіональні трансформи (форми з флексіями *-ий* та *-ій* у род. відм. одн. жін. р. прикметникової парадигми (*вто'рий г'рупи інва'л'ід, ни й'їдної ду'ш'ї р'їдн'їй*); інфінітивна форма *шо роб'їт*; форми займенників / прислівників займенникового походження типу *наї'с'а, про'той, по'їте, по_той, по_те* тощо) (с. 510). Вивчення таких явищ, викликаних спонтанною граматичною аналогією, синтагматичною індукцією, пов'язаних зі зміною програми висловлювання під час породження мовлення діалектоносієм, на нашу думку, є перспективним у лінгвістиці.

Дуже цікавими вважаємо явища динаміки говірок (напр., поява двосторонньої індукції в говірках північнобесарабського типу м'якої групи прикметників на тверду і навпаки), зокрема ті, що мають інноваційний характер: функціонування часток *мей, бре* і трансформація форманта ступенювання *май* в *мей*, поява форм атематичних дієслів *дасеш, йїсеш* тощо (с. 504).

У висновках автор виходить на високий рівень наукового узагальнення, відповідаючи на питання, поставлені на початку книги. Визначено місце українських говірок МДД в українському мовному континуумі, співвідношення між собою визначених діалектних типів ареалу, впливи на них контактних мов у різних формах, сучасні динамічні тенденції.

Схеми і таблиці в роботі доречні і зауважень не викликають. Лише табл. 2 видається нам завеликою, через що, можливо, варто було б подати її в кінці книги.

Упорядковані А. О. Колесниковим карти свідчать, що авторів не вдалося досягти рівномірності щільності мережі населених пунктів. Потребує додаткових пояснень, чому північний захід ареалу виглядає острівцем, відірваним від решти південнобесарабських населених пунктів, де побутують українські говірки. Таке ж враження залишають і класифікаційні карти. Висловлюємо сумнів, що діалектні риси, позначені ізоглосами, які окреслюють основний масив говірок, з одного боку, і північно-західну частину ареалу, з іншого, не мають продовження на території ареалу, не охопленій картографуванням. Звертає на себе увагу і відсутність єдиної підстави для двох типів назв узагальнювальних карт, де протиставлені острівні мікроареали (підстава — характер розташування у просторі) і мікроареали домінуючих рис (підстава — функційна характеристика діалектної риси). Окремі текстові огріхи є небажаними, але й неминучими.

В цілому ж, праця засвідчує значний внесок автора у вивчення українських говірок, зокрема новожитнього типу. Вона удосконалює методіку дослідження латеральних, полілінгвальних, переселенських лінгвістичних ареалів взагалі, може бути використана, наприклад, і при класифікації болгарських переселенських говірок. Приємне враження справляє книга й через те, що українська діалектна мова у Південній Бесарабії постає як живе й динамічне явище. Автор, вивчивши її ретельно і безпосередньо, небайдужий до подальшої долі аналізованих говірок та їх носіїв — бесарабських українців, без прикрашань і з любов'ю, помітною навіть крізь мовні засоби наукового стилю, описуючи їх сучасний стан і попередні періоди розвитку. Праця змінює уявлення про південнобесарабські говірки: виявляється, вони значно більшою мірою, ніж це було відомо раніше, зберігають маркери їх генетичних типів, зокрема й архаїчні, а збереження такої різнодіалектної мозаїки є плідним ґрунтом і для інновацій.

КОЛЕСНИК Валентина Олександрівна,

доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри болгарської філології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Одеса, Україна;
e-mail: vakolesnik2@mail.ru

Valentina O. KOLESNYK

Grand Ph.D. in Philological Sciences, Professor, Head of the Bulgarian philology chair of Odessa National Mechnikov University; Odessa, Ukraine;
e-mail: vakolesnik2@mail.ru

Рецензію отримано 18.05.2015 р.